

‘Jij bent toch van de schulden?’

*Project verbeterde samenwerking tussen schuldhulpverlening en reclassering
in Amsterdam*

Auteurs

Joep Hanrath

Maaïke de Boois

Gercoline van Beek

Vivienne de Vogel

Nadja Jungmann

December 2018

COLOFON

Het Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI) van de Hogeschool Utrecht is een bundeling van een aantal lectoraten op het gebied van zorg en welzijn, sociaal beleid, maatschappelijke participatie, ondersteuning en dienstverlening, arbeid, recht en veiligheid. Het KSI heeft zich als doel gesteld een bijdrage te leveren aan een inclusieve, rechtvaardige en veilige samenleving waarbij de waarden van de democratische rechtsstaat centraal staan. Dit doen wij door praktijkgericht onderzoek, ontwikkeling en agendering van actuele maatschappelijke en sociale vraagstukken, vanuit verschillende perspectieven en disciplines. We werken hierbij samen met onderwijs, werkveld en kennisinstituten.

Jaar van uitgave
2018

Contact en adres

Kenniscentrum Sociale Innovatie, Hogeschool Utrecht
Lectoraat: Werken in Justitieel Kader
Postbus 85397- 3508 AJ Utrecht
Padualaan 101 – 3584 CS Utrecht
Telefoon secretariaat: 088-4819222
Email: ksi@hu.nl
www.socialeinnovatie.hu.nl / www.hu.nl

Inhoudsopgave

AFKORTINGEN	3
VOORWOORD	4
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	8
2. METHODE	10
2.1 INLEIDING	10
2.2 DATAVERZAMELING	10
2.3 ETHIEK EN INTEGRITEIT VAN HET ONDERZOEK	10
2.4 BETROUWBAARHEID EN VALIDITEIT	10
2.5 DATA-ANALYSE	11
3. DEEL 1: WERKWIJZE EN EXPERTISE VAN BEIDE BEROEPSGROEPEN IN ALGEMENE ZIN	12
3.1 KENMERKEN VAN SCHULDENPROBLEMATIEK	12
3.2 JUSTITIABELEN EN SCHULDEN	13
3.3 COMPLEXITEIT VAN EEN SCHULDHULPVERLENINGSTRAJECT	13
3.4 FORMELE ROLLEN VAN DE SCHULDHULPVERLENERS EN DE RECLASSERINGSWERKERS	14
3.5 GEMEENTELIJKE SCHULDHULPVERLENING	15
3.6 OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN IN HET METHODISCH HANDELEN	17
3.7 CONCLUSIE DEEL 1	18
4. DEEL 2: DE PRAKTIJK VAN DE SAMENWERKING	20
4.1 OPZET EN VERLOOP VAN HET PROJECT.....	20
4.2 FEITELIJKE UITVOERING EN RESULTATEN VAN HET PROJECT.....	21
4.3 BESTUURLIJK OVERLEG TUSSEN SCHULDHULPVERLENING, DE DRIE RECLASSERINGSORGANISATIE EN GEM. A'DAM .	37
5. CONCLUSIE	39
6. BIBLIOGRAFIE	41

Afkortingen

3RO	: Drie reclasseringsorganisaties
CJIB	: Centraal Justitieel Incassobureau
D&T	: Detentie en Terugkeer
DUO	: Dienst Uitvoering Onderwijs
GGD	: Gemeentelijke Gezondheidsdienst
GGZ	: Geestelijke Gezondheidszorg
LJ&R	: Leger des Heils (Jeugdzorg en Reclassering)
LVB	: Licht Verstandelijke Beperking
MaDi	: Maatschappelijke Dienstverlening
OM	: Openbaar Ministerie
OOV	: Openbare Orde Veiligheid
OvJ	: Officier van Justitie
OJZ	: Onderwijs Jeugd en Zorg
PI	: Penitentiaire Inrichting
RISc	: Recidive Inschattingsschalen
RN	: Reclassering Nederland
RNR	: Risk-Needs-Responsivity
ROC	: Regionaal Opleidingscentrum
SHV	: Schuldhulpverlening
SVG	: Stichting Verslavingsreclassering GGZ
VOG	: Verklaring Omtrent het Gedrag
WiJK	: Werken in Justitieel Kader
WPI	: Werk Participatie en Inkomen
WSNP	: Wet Schuldsanering Natuurlijke Personen
ZSM	: Zo Snel/Samenlevingsgericht Mogelijk

Voorwoord

Het project Verbeterde samenwerking Reclassering en Schuldhulpverlening is op initiatief van een aantal professionals tot stand gekomen. Een woord van dank aan Bianca Bartels en Jelle van Triest voor de inzet van hun organisatorisch talent vanuit de drie reclasseringsorganisaties en aan Rob de Bruijn voor zijn expertise over schuldhulpverlening die van grote waarde was tijdens de casuïstiekbijeenkomsten.

Op deze plaats ook een woord van dank aan de *dedicated professionals* van dit project die zich, vanuit zowel de schuldhulpverlening als de reclasseringsorganisaties, hebben ingezet. De openheid waarmee jullie de dilemma's en vragen voorgelegd hebben gedurende dit project en de niet aflatende zoektocht naar werkbare oplossingen voor cliënten tekende de samenwerking. Het is een belangrijke stap om de toegang tot schuldhulpverlening te verbeteren. Ga door!

Utrecht, december 2018

Onderzoeksteam:

Joep Hanrath

Maike de Boois

Richard van Asch

Samenvatting

Inleiding

De dynamiek van de schuldsituaties van cliënten bij reclassering blijkt hoog en groot te zijn. Te vaak blijven zij 'gevangen' zitten in een onoplosbare schuldsituatie, wat een negatief effect heeft op hun re-integratie. Zij krijgen hun schulden niet zelfstandig onder controle en stabilisatie is nodig.

De motie Kooiman spoorde de betrokken ministeries, gemeenten en de reclassering aan om de knelpunten in hun onderlinge samenwerking op te lossen. Daartoe startten de drie reclasseringsorganisaties en acht aanbieders van schuldhulpverlening het project *Verbeterde samenwerking tussen schuldhulpverlening en reclassering in Amsterdam*.

Onderzoeksvraag

Deze luidt: *Welke praktijken ontwikkelen zich in de samenwerking tussen de acht organisaties voor Maatschappelijke dienstverlening die schuldhulpverlening aanbieden en de drie reclasseringsorganisaties in Amsterdam? En in hoeverre kunnen deze praktijken de toegang tot schuldhulp voor de betrokken cliënten ondersteunen?*

Methode

De opdracht is vertaald in een praktijkgericht actieonderzoek met als doel de betrokken professionals te ondersteunen in een manier van samenwerken, waarbij de positie en de expertise van beide beroepsgroepen optimaal benut worden en schuldhulp aan de cliënten toegankelijker wordt.

Resultaat

Voor de beantwoording van de onderzoeksvraag wordt allereerst ingezoomd op de werkwijze en expertise van beide beroepsgroepen. Welke overeenkomsten zijn zichtbaar en kunnen verschillen elkaar aanvullen?

Overeenkomsten zijn zichtbaar in de complexiteit van de gevraagde gedragsverandering. Het systeem van schuldhulpverlening verwacht dat de cliënt afspraken nakomt en dat hij zich niet opnieuw in de schulden steekt. Het werk van de reclassering is gericht op het voorkomen van recidive.

Maar het succesvol veranderen van een leefpatroon vraagt een lange adem. Dat geldt zowel voor reclasseringscliënten als cliënten van de schuldhulpverlening. De verandering vraagt o.a. om impulsbeheersing, concentratie, flexibiliteit en het stellen van prioriteiten die bij kunnen dragen aan sociaal en doelgericht gedrag. De verandering is er op gericht een situatie te bereiken waarin delictgedrag stopt of wordt teruggedrongen en de schulden niet langer een belemmering vormen voor maatschappelijke participatie.

Beide werksoorten kunnen hiervoor terugvallen op what-works beginselen die ondersteunend zijn in:

- het gestructureerd verzamelen van informatie op gedrag en omgevingsfactoren;
- het wegen van deze informatie om de consequenties hiervan op het verloop van het beoogde traject te kunnen inschatten en bespreekbaar te kunnen maken;
- het begeleiden naar gedragsverandering vanuit algemene en specifieke principes van responsiviteit die aansluiten bij de mogelijkheden en beperkingen van de cliënt.

Verder kunnen met name de *verschillen* in kennis worden benut om elkaar aan te vullen op specifieke expertise.

Kijkend naar de praktijk van de samenwerking tussen reclassering en schuldhulpverlening in dit project, dan blijkt al snel dat er zeer uiteenlopende (juridische) kennisvragen zijn over regelgeving, rechten en procedures op zeer uiteenlopende onderwerpen. Noch procedures en regelgeving, noch de competentie en motivatie van de cliënt om een schuldhulpverleningstraject aan te gaan kennen een standaard aanpak. Gedurende de begeleiding komt aanvullende informatie boven tafel en zijn er onverwachte gebeurtenissen die van invloed zijn op eerder gemaakte afspraken. Soms zijn onverwachte gebeurtenissen het gevolg van procedures of regelgeving. Soms zijn ze het gevolg van onvermogen of onwil van de cliënt.

Conclusie

De praktijk van dit project laat zien dat:

- de casuïstiek om maatwerk vraagt en dat hierin de specifieke principes van responsiviteit voor zowel schuldhulpverlening als de reclassering terug te vinden zijn;
- de expertise van beide beroepsgroepen verschilt en benut wordt;
- de uitwisseling van expertise nodig is om maatwerk te kunnen leveren;
- er voortdurend afgestemd moet worden tussen cliënt en hulpverlener en hulpverleners onderling om overeenstemming *te krijgen en te behouden* over doel en richting van de begeleiding en deze waar nodig gedurende het traject bij te stellen;
- het opleggen van bijzondere voorwaarden m.b.t. schuldhulpverlening ingezet kan worden om overeenstemming over doel en richting van de begeleiding te ondersteunen.

Verder blijkt dat onderlinge afstemming reeds bij de start belangrijk is. Juist in de eerste fase van het contact moet er nog overeenstemming verkregen worden over begeleidingsdoelen. Client en hulpverlener kunnen van mening verschillen over de noodzaak om schuldhulpverlening te starten. Cliënten maken hierin afwegingen waarbij angst voor controleverlies, hun persoonlijke strategisch inzicht, hun beperkingen of nog andere motieven hen ervan weerhouden om inzicht te geven in hun schuldenpositie. Het korte termijn belang om schulden te stabiliseren sluit dan nog niet aan op een doel dat zij op de lange termijn voor zich zien.

Dit vraagt om een gestructureerde inschatting van de capaciteiten en overtuigingen van de cliënt om zicht te krijgen op vragen als:

- welke overtuigingen domineren en is er sprake van onvermogen of onwil van de cliënt om zelf regie te nemen;
- welke denkprocessen stellen de client in staat om zichzelf (in gedrag) te sturen;
- over welke mate van concentratie, impulsbeheersing en flexibiliteit beschikt de cliënt;
- welke persoonlijke overtuigingen kunnen een eerste stap naar verandering inluiden.

Zicht op bovengenoemde vragen zijn van belang voor de keuze van de te nemen acties.

Als de begeleiding start dan moet er rekening gehouden worden met onverwachte wendingen en incidenten die eerder regel dan uitzondering zijn en waarop geanticipeerd moet worden. Dit vraagt van begeleiders dat zij met elkaar en met de cliënt afspraken moeten maken over rollen en verantwoordelijkheden t.b.v. de continuïteit in het begeleidingstraject. Vanwege het belang van privacy (AVG) zal de uitwisseling van informatie met de cliënt uit onderhandeld moeten worden en zal met de client besproken moeten worden wat er wanneer en waarom gedeeld wordt.

De vraag in hoeverre het project geleid heeft tot geslaagde schuldhulp voor de betrokken cliënten is binnen dit onderzoek niet goed te beantwoorden omdat er geen cliënten in hun traject gevolgd zijn. Wel is duidelijk dat meer betere kennis van elkaars expertise de toegang van reclasseringscliënten tot de schuldhulpverlening vereenvoudigt.

Succesvol is dat er een verschuiving zichtbaar werd van 'overleg tussen reclassering en *'schuldhulpverlening tijdens een traject'* naar *'onderling consult voorafgaand aan een traject'*. Zodat voor aanvang kansen en mogelijkheden afgewogen kunnen worden.

Eveneens van groot belang is de recent gemaakte afspraak om de uitwisseling te versterken met een spreekuur vanuit de schuldhulpverlening op twee locaties van de reclassering.

Als laatste kan geconstateerd worden dat de uitwisseling van expertise tijdens de casuïstiekbespreking fungeert als *on the job* deskundigheidsontwikkeling die uitgebreid wordt naar de vraag hoe je kan leren schakelen in de samenwerking bij complexe en veranderende hulpvragen.

Aanbevelingen

- Blijf elkaar opzoeken en wissel inhoudelijke expertise uit.
- Gebruik waar mogelijk beschikbare kennis om gestructureerd de situatie van de cliënt te beoordelen en combineer dit waar mogelijk met *self-report* van de cliënt om motivatie en doelen voor de begeleiding met de cliënt te formuleren.
- Blijf zoeken naar mogelijkheden met de cliënt zijn korte termijn doelen te vertalen in zijn belangen op de lange termijn. Waar mogelijk door aan te sluiten bij zijn drijfveren en waar nodig door met hulp van bijvoorbeeld bijzondere voorwaarden eerste stappen richting schuldhulpverlening af te dwingen.

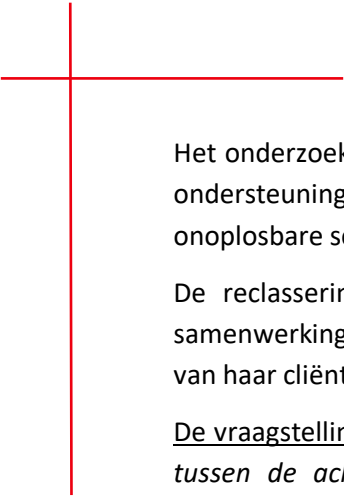
1. Inleiding

In maart 2016 nam de Tweede Kamer de motie Kooiman aan, waarin aandacht werd gevraagd voor de schuldenpositie van, en de gebrekkige toegang tot, schuldhulp voor cliënten van de reclassering. In de motie werden de betrokken ministeries, gemeenten en de reclassering opgeroepen de knelpunten in onderlinge samenwerking op te lossen. De motie kwam voort uit het onderzoek *Gevangen in Schuld* (Jungmann, Menger, Anderson, & Stam, 2014). Daaruit bleek dat cliënten van de verslavingsreclassering een gemiddelde schuldenlast hebben van €33.000. Ook bij justitiabelen in detentie blijkt dit een probleem. De meest recente Monitor Nazorg (ex)gedetineerden – meting 5 laat zien dat, voor de groep bij wie informatie over schulden bekend is¹, ruim driekwart van de nazorgkandidaten schulden heeft vóór detentie (2013: 76% bij N= 7150; 2014: 80,2% bij N=5719). Ongeveer 13% van hen zit in een schuldhulp-verleningstraject vóór detentie. En van de 11.327 nazorgkandidaten uit 2013 zitten er 57 in de wettelijke schuldsanering in de maand voorafgaand aan de detentie. Over 2014 betreft dit 49 van de 11.276 nazorgkandidaten (Weijters, Rokven, & Verweij, 2018).

Drie belangrijke factoren waarom de schulden niet teruggedrongen worden zijn het niet goed toepassen van de berekening beslagvrije voet, de hoge frequentie waarmee cliënten vorderingen hebben bij het Centraal Justitieel Incassobureau (CJIB) en het bestaan van informele en illegale inkomsten, uitgaven en schulden (Jungmann et al., 2014). De dynamiek van de schuldsituaties van cliënten van de verslavingsreclassering, waarbij schulden zich doorgaand opstapelen, blijkt zo hoog en groot te zijn dat zij hun schulden niet zelfstandig onder controle kunnen krijgen. Een schuldregeling, *curatie*, lijkt dan de enige weg om de schuldsituatie op te lossen aldus het rapport. Maar alvorens *curatie* in te zetten is *stabilisatie* nodig om te voorkomen dat er nieuwe schulden ontstaan die de schuldsanering teniet doen. Stabilisatie wordt bij deze groep vaak te licht opgezet en is door externe omstandigheden (regelgeving) bijzonder ingewikkeld waardoor zij zich later te vaak niet kwalificeren voor curatie (Jungmann et al., 2014).

Naar aanleiding van de motie Kooiman heeft het Ministerie van Veiligheid en Justitie mede bijgedragen aan het aanzwengelen van een verbeteringproces. In gesprekken met het ministerie, de reclassering en Hogeschool Utrecht werd nagedacht hoe het proces ingezet kon worden. Vanuit de praktijk kwamen er initiatieven van de grond in Amsterdam, waar organisaties met elkaar bekeken hoe de samenwerking te verbeteren zou zijn. Daarnaast werden er vier pilot trainingen gegeven aan reclasseringswerkers door een expert in schuldhulpverlening van Civic Amsterdam om hen te informeren over de werkwijze van schuldhulpverlening. De Gemeente Amsterdam verklaarde zich na de motie meteen bereid te willen werken aan een project om de samenwerking tussen Schuldhulpverlening en Reclassering in Amsterdam te verbeteren (Bartels, 2017).

¹ Totale aantal nazorgkandidaten in dit onderzoek omvat 11914 in 2013 en 11773 in 2014

Het onderzoek 'Gevangen in Schuld' leert dat er voor reclasseringscliënten nauwelijks passende ondersteuning beschikbaar is op dit gebied. Te vaak blijven zij 'gevangen' zitten in een onoplosbare schuldsituatie, wat een negatief effect heeft op hun re-integratie.

De reclassering zoekt door de nieuwe bewegingen die zij maken met 'Ruim Baan' naar samenwerking met het sociaal domein om tot een goede aanpak van de schuldenproblematiek van haar cliënten te komen.

De vraagstelling van het onderzoek luidt: *Welke praktijken ontwikkelen zich in de samenwerking tussen de acht organisaties voor Maatschappelijke dienstverlening die schuldhulpverlening aanbieden en de drie reclasseringsorganisaties in Amsterdam? En in hoeverre kunnen deze praktijken de toegang tot schuldhulp voor de betrokken cliënten ondersteunen?*

Daartoe zal eerst ingezoomd worden op vragen over de context, de rollen en de expertise van beide beroepsgroepen in algemene zin. Vervolgens zal gekeken worden welke vraagstukken er spelen en welke praktijken er in de samenwerking tussen reclassering en schuldhulpverlening ontstaan.

Doel van het onderzoek: Het doel van dit onderzoek is om inzichtelijk te maken op welke wijze werkers de toegang tot schuldhulpverlening kunnen verbeteren voor reclasseringscliënten.

2. Methode

2.1 Inleiding

De opdracht is om een praktijkgericht actieonderzoek uit te voeren met als doel de betrokken professionals te ondersteunen in een manier van samenwerken, waarbij de positie en de expertise van beide beroepsgroepen optimaal benut worden en schuldhulp aan de cliënten toegankelijker wordt.

Voor dit onderzoek betekent het dat de onderzoekers de deelnemende reclasseringswerkers en schuldhulpverleners al gedurende de looptijd van het project op proces ondersteunen in het zoeken naar oplossingen voor problemen die ze tegenkomen en die zij binnen hun professionele taakstelling kunnen aanpakken. Daar waar belemmeringen worden gesignaleerd in de context van de organisaties, in de samenwerking tussen justitie en het sociale domein, of in het beleid rond schuldhulp of reclasseren, worden deze beschreven.

2.2 Dataverzameling

De keuze voor een praktijkgericht actieonderzoek leidt tot de navolgende methoden voor dataverzameling:

- bijwonen startbijeenkomst en het werkbezoek aan PI Zaanstad;
- met geluidsopname registreren van de casuïstiekbijeenkomsten;
- registratie van de frequentie en de aard van de contacten tussen reclassering en schuldhulpverlening gedurende de looptijd van het project;
- afnemen van interviews bij reclasseringswerkers;
- bijwonen van overleg met vertegenwoordigers van de gemeente Amsterdam;
- korte gesprekken en mailwisseling met de projectleiders en de expert schuldhulpverlening die aan het project verbonden is;
- literatuurstudie naar de werkwijze en expertise van zowel reclasserings- als de schuldhulpverleningsorganisaties.

2.3 Ethiek en integriteit van het onderzoek

Voorafgaand aan het onderzoek hebben onderzoekers gebruikt gemaakt van een VOG voor reeds uitgevoerde onderzoeken binnen het lectoraat WIJK. Voor deelname aan het onderzoek door de reclasseringswerkers en schuldhulpverleners is er met de directie een algemene afspraak voor informed consent gemaakt. Toestemming voor de geluidsopname van de interviews is verkregen van de respondent. Voor de opname van de casuïstiekbespreking is toestemming gevraagd aan de deelnemers. De geluidsopnamen worden vernietigd na afronding van het onderzoek.

2.4 Betrouwbaarheid en validiteit

Het betreft een kleinschalig, beschrijvend onderzoek dat in kaart brengt hoe het project *Verbeterde samenwerking schuldhulpverlening en reclassering* verlopen is. Beschreven wordt op

welke wijze geplande initiatieven daadwerkelijk gestalte hebben gekregen. Met de keuze voor deze onderzoeksmethode zal een zo volledig mogelijk beeld gegeven worden van:

- de ondernomen activiteiten;
- de concrete problematiek van schuldhulpverleningsvraagstukken bij twee van de drie reclasseringsorganisaties in Amsterdam en de samenwerking hierin met de schuldhulpverlening. Het betreft een selecte inbreng van casuïstiek. Hoewel benadrukt is door de projectleiding dat good-practices ook belangrijke input vormen, zijn vooral problemen of onopgeloste vraagstukken naar voren gebracht;
- afstemmingsvraagstukken tussen schuldhulpverlening, de uitvoerings- en beleidsorganisatie voor re-integratie van de gemeente Amsterdam en de reclasseringsorganisaties.

2.5 Data-analyse

Op basis van de verzamelde informatie hebben onderzoekers uitgewisseld wat zij hebben opgemerkt gedurende de dataverzameling en met elkaar besproken hoe feiten en interpretaties van elkaar gescheiden kunnen worden. Op basis van input bij de casuïstiekbijeenkomsten, de gesprekken met reclasseringsprofessionals, projectleiders, expert schuldhulpverlening en bijgewoond beleidsoverleg met de gemeente Amsterdam is uiteindelijk een analyse gemaakt. Voor de analyse van de feitelijke uitvoering van het project zijn topics benoemd die uit het beschikbare materiaal naar voren kwamen.

3. Deel 1: werkwijze en expertise van beide beroepsgroepen in algemene zin

3.1 Kenmerken van schuldenproblematiek

In de periode 2008-2015 was er sprake van een flinke stijging van de schuldenproblematiek in Nederland. Zowel het aantal mensen dat in schulden leeft als de gemiddelde hoogte van die schulden steeg. In 2015 had ruim één derde van de Nederlandse huishoudens achterstanden. Bijna één op de vijf huishoudens kampt met risicovolle of problematische schulden (Westhof, De Ruig, & Kerckhaert, 2015). Op basis van landelijke registraties zoals de achterstanden bij het Bureau Kredietregistratie lijkt het er op dat de schuldenproblematiek wat begint af te nemen. Er zijn geen actuele landelijke cijfers beschikbaar.

Hoewel iedereen in de schulden kan komen, lopen sommige groepen daarop meer risico dan anderen:

- hoe lager het inkomen des te groter de kans op een problematische schuldsituatie;
- samenwonenden hebben vaker problematische schulden dan alleenstaanden;
- huurders hebben vaker problematische schulden dan huiseigenaren;
- een huishouden met kinderen heeft minder vaak problematische schulden dan een huishouden zonder kinderen (Westhof et al., 2015).

Recente wetenschappelijke inzichten maken duidelijk dat langdurig leven met schulden het probleemoplossend vermogen van mensen reduceert. Uit onderzoek van Mullainathan en Shafir (2013) bleek dat schaarste ertoe leidt dat mensen hun aandacht op de korte termijn richten en het overzicht verliezen. De aandacht gaat uit naar het gebrek, waardoor mensen (tijdelijk) minder goed in staat zijn kwalitatief goede beslissingen te nemen en oplossingsgericht te denken.

Uit onderzoek blijkt verder dat schulden een grote invloed hebben op het welzijn van mensen en samenhangen met andere problemen (Jungmann & Wesdorp, 2017). Zo hebben schulden een negatieve invloed op het psychisch en fysiek welbevinden van mensen en verminderen ze de effectiviteit van behandeling voor dergelijke problemen (Münster, Zier, Rüger, & Letzel, 2013). Ook kunnen ze relaties onder druk zetten, problemen op het werk veroorzaken en zelfs leiden tot ontslag (Madern, Bos, & Van der Burg, 2012). Daarnaast kunnen schulden ervoor zorgen dat mensen langer afhankelijk zijn van een bijstandsuitkering. Tevens hebben ouders met schulden veelal minder aandacht voor de opvoeding van hun kinderen (Jungmann et al., 2017).

Bovengenoemde studies zoomen in op de executieve functies als denkvermogen en denkprocessen waarmee mensen hun activiteiten kunnen plannen en sturen. Daarbij gaat het om impulsbeheersing, concentratie, flexibiliteit en het stellen van prioriteiten die bij kunnen dragen aan efficiënt, sociaal en doelgericht gedrag.

Deze kennis is vertaald in een screeningsinstrument Mesis² (2017) dat cliënten zelf invullen en dat schuldhulpverleners voorziet van inzichten ten aanzien van de zelfregie, normatieve opvattingen en overtuigingen rondom schulden, taal- en rekenvaardigheden, eigen financieel gedrag en vaardigheden, leerbaarheid en verstandelijke vermogens en persoons- en achtergrondkenmerken. De screening wordt door diverse schuldhulpverleningsinstellingen in Nederland ingezet bij de intakefase van de hulpverlening.

3.2 Justitiabelen en schulden

Naar schatting 60% van de reclasseringscliënten kampt met schuldenproblematiek (Beijersbergen, Noordhuizen, & Weijters, 2015; Nadja Jungmann et al., 2014) en ruim driekwart van de justitiabelen in detentie kampt met schulden. Van deze justitiabelen krijgt zo'n 13% schuldhulpverlening en nog geen half procent zit in de wettelijke schuldsanering. Ook bij hen speelt de vraag of hun executieve functies toereikend zijn voor het probleemoplossend vermogen. Een recente studie (Bak, Popma, Nauta-Jansen, P.Nieuwbeerta, & Jansen, 2018) onder gevangenispopulatie bevestigt de ervaring van het personeel dat er sprake is van een complexe groep met een hoge mate van antisociaal gedrag en een hoge prevalentie van problematiek op het gebied van denkpatronen, financiële problemen en problemen met huisvesting. Een overzicht van neurobiologische kenmerken van gedetineerden leert dat er sprake is van verminderd functioneren op concentratievermogen, lagere cognitieve flexibiliteit en een prevalentie indicatie van 45% LVB. Voor reclasseringscliënten zijn deze gegevens nog niet geïnventariseerd.

Executieve functies die juist steun moeten geven aan het probleemoplossend vermogen komen bij schulden onder druk te staan zo blijkt uit onderzoek (Jungmann & Wesdorp 2017). Voor justitiabelen blijkt dat zij lager scoren op executieve functies hetgeen van invloed zal zijn op het probleemoplossend vermogen. Het is aannemelijk dat bij reclasseringscliënten, voorafgaand aan een schuldhulpverleningstraject, een achterstand is op executieve functies.

3.3 Complexiteit van een schuldhulpverleningstraject

Het oplossen van problematische schulden is complex. Allerlei schuldeisers trekken aan de cliënt, het stelsel is ingewikkeld, er zijn veel schakels en bij elke schakel lekt er informatie weg en moet de cliënt weer opnieuw hetzelfde verhaal vertellen dat weer moet worden getoetst (Jungmann & Kruis, 2014). De verwachtingen van cliënten zijn vaak hoog terwijl er eerst veelal moet worden gestabiliseerd. Ook het volhouden van een traject vraagt veel van cliënten.

Het systeem van schuldhulpverlening is ingericht op werken langs de lijn 'probleemanalyse-doelen-plan van aanpak-uitvoering-opgelost probleem'. Nakomen van afspraken en niet opnieuw schulden maken worden doorgaans expliciet als voorwaarde benoemd (Jungmann, Wesdorp, &

² Managementrapportage van Mesis <https://mesis.nu/managementrapportage-mesis-2017/> geeft een profiel van 3181 cliënten in meer dan 100 gemeenten in Nederland. Omdat het systeem informatie genereert uit registratiegegevens geeft het een indicatie van de populatie cliënten in schuldhulpverlening maar biedt het geen representatief cliënt profiel.

Schruer, 2017). Gedurende dit traject zijn motivatie en zelfregulatie cruciale eigenschappen voor het welslagen van schuldhulpverlening.

Succesvol veranderen van leefpatroon vraagt een lange adem, denkvermogen en denkprocessen die activiteiten kunnen plannen en sturen. Het gaat daarbij om impulsbeheersing, concentratie, flexibiliteit en het stellen van prioriteiten. Deze functies kunnen bijdragen aan efficiënt, sociaal en doelgericht gedrag om een gewenst doel te bereiken, bijvoorbeeld het stabiliseren van schulden. Justitiabelen worstelen doorgaans met deze functies al dan niet in combinatie met LVB, mogelijke verslaving, psychische problematiek, of ingrijpende levensgebeurtenissen (scheiding/werkloosheid/ huisuitzetting e.d.) die alle ook weer van invloed zijn op het starten en succesvol afronden van schuldhulpverleningstrajecten. Er lijkt daarmee spanning te zitten op een beperkt oplossend vermogen en de vereisten die er gesteld worden om een schuldhulpverleningstraject, af te ronden. Deze complexe lange termijn opgave kan gemakkelijk verstoord raken door onverwachte gebeurtenissen. Voor professionals is het de vraag hoe ze dit lange termijn doel wel vast kunnen houden wetende dat deze onderbroken wordt door onverwachte wendingen in het leven van hun cliënten. Iedere wending roept de vraag op hoe deze zich verhoudt tot het einddoel en wat er nu nodig is om verder te komen in een richting die de cliënt en hulpverlener uit hebben onderhandeld. Er is dan niet langer sprake van een doorgaande lijn maar het aaneenrijgen van periodes in de begeleiding waarbij losse stukjes uiteindelijk ten dienste staan van een einddoel. Een vorm van patchwork waarbij afzonderlijk stukken aaneengeregen worden om dat einddoel te bereiken.

3.4 Formele rollen van de schuldhulpverleners en de reclasseringswerkers

De reclassering

De drie reclasseringsorganisaties in Nederland, Reclassering Nederland (RN), Stichting Verslavingsreclassering GGZ (SVG) en Leger des Heils (LJ&R), vanaf nu benoemd als 'de reclassering' werken binnen dezelfde beleidskaders van het Ministerie van Veiligheid en Justitie. Alle drie beogen ze bij te dragen aan het verlagen van de kans op recidive van criminaliteit en het vergroten van de kans op maatschappelijke (re)integratie. Werken aan gedragsverandering maakt hier onderdeel van uit.

De reclasseringsorganisaties kennen vier kerntaken, te weten diagnose & advies, toezicht, gedragsinterventies en uitvoeren van werkstraffen.

Diagnose & Advies

De reclassering adviseert de rechtelijke macht voorafgaand aan justitiële besluiten. Dit gebeurt vooral als er vragen rijzen over achtergrond en aanleiding van het delict, of als er sprake is van een aanzienlijk risico of ernstige problemen. In een reclasseringsadvies wordt beschreven welke criminogene factoren een rol spelen bij het delict en wat kan worden gedaan om herhaling te voorkomen. Tevens adviseert de reclassering over een passende sanctie of interventie. Indien nodig en mogelijk worden bijzondere voorwaarden voorgesteld.

Voor de systematische screening en weging van criminogene factoren maken de reclasseringswerkers gebruik van het instrument RISC. Een van de schalen van dit instrument richt zich op financiën. Schulden vallen onder deze schaal.

Toezicht

Eenmaal bepaald, houdt de reclassering toezicht op de naleving van bijzondere voorwaarden die opgelegd worden bij diverse varianten van voorwaardelijke sancties en schorsing van voorwaardelijke hechtenis. Bij toezicht horen zowel controle gericht op risicomanagement als ondersteuning gericht op het motiveren en stimuleren van delinquenten om zich aan de voorwaarden te houden. Indien een cliënt onder toezicht staat, dan is 'meldingsgebod bij de reclassering' altijd een van de bijzondere voorwaarden. Bijzondere voorwaarden kunnen verder zijn gericht op het inperken van vrijheid (bijvoorbeeld contactverbod, locatiegebod, drugs- of alcoholverbod) en op het beïnvloeden van gedrag en omstandigheden (bijvoorbeeld gedragsinterventies, ambulante of klinische behandeling of opname in een 24-uursvoorziening). De intensiteit van het toezicht wordt bepaald op grond van de hoogte van het risico op recidive, de kans op schade voor anderen en op de kans op onttrekking.

Gedragsinterventies

Gedragsinterventies zijn gericht op het beïnvloeden van gedrag dat samenhangt met het plegen van delicten en op maatschappelijke re-integratie. Het zijn generieke, gestructureerde interventies met een duidelijk doel en een geprotocolleerd verloop. Het reclasseringsadvies indiceert een gedragsinterventie en zo ja, welke. Uitvoeren van werkstraffen: deze activiteit is primair gericht op de tenuitvoerlegging van een sanctie. Er hebben geen medewerkers werkstrafunit deelgenomen aan het project. Achteraf blijkt het op inhoudelijke gronden wel te rechtvaardigen om juist hen hierin te betrekken.

3.5 Gemeentelijke Schuldhulpverlening

Schuldhulpverlening is gemeentelijk georganiseerd en vindt plaats op basis van de Wet gemeentelijke schuldhulpverlening. Ingeschrevenen van de gemeente Amsterdam kunnen zich zelfstandig, of op advies van derden, aanmelden voor schuldhulpverlening. In de gemeente Amsterdam zijn de voorzieningen grofweg in te delen in vier groepen die elk een ander doel dienen.

- Oplossen van praktische problemen zoals een te diep gelegd beslag of te hoge incassokosten.
- Beheren van inkomen, (budgetbeheer en beschermingsbewind wordt in Amsterdam door private partijen aangeboden).
- Beïnvloeden van gezond financieel gedrag: maatschappelijk werk en inzet vrijwilligers.
- Bereiken van een schuldenvrije toekomst: wettelijke en gemeentelijke schuldhulpverlening.

Bij schulden kan de Amsterdammer zich wenden tot een schuldhulpbureau in zijn buurt of elders in de gemeente. De klant krijgt na aanmelding binnen twee weken een uitnodiging voor een individuele intake. Bij bedreigende schulden, zoals woningontruiming of energieafsluiting, krijgt de klant op werkdagen binnen 24 uur crisisinterventie.

De schuldhulpbureaus zijn onderdeel van de acht maatschappelijke dienstverleningsbureaus, elk met een bepaald bereik (gemeentelijk gebied of doelgroep). Momenteel voert Hogeschool van Amsterdam het onderzoek Good practices Schuldhulpverlening uit waarin de vraag centraal staat 'In hoeverre is er in Amsterdam begin 2018 sprake van een methodische, professionele en klantgerichte uitvoering van de schuldhulpverlening en wat zijn de verschillen met de uitvoering zoals vastgesteld in de nulmeting 2014-2015?' De resultaten van dit onderzoek worden verwacht eind 2018 begin 2019.

In algemene zin kan gesteld worden schuldhulpverlenende bureaus per situatie kijken wat er mogelijk is. Uitgangspunt voor schuldhulpverlening is het begeleiden van de cliënt naar een situatie waarin de schulden niet langer een belemmering vormen voor maatschappelijke participatie.

Gemeentelijke schuldhulpverlening is voor iedereen toegankelijk behalve voor zelfstandig ondernemers met een nog lopende onderneming. De wet gemeentelijke schuldhulpverlening bepaalt dat gemeenten de plicht hebben om bij elke burger met problematische schulden na te gaan welke mogelijkheden er zijn om tot een schuldregeling te komen. Er zijn geen categorale uitsluitingsgronden. Er is geen plicht om aan iedere burger een schuldregeling met kwijtschelding te bieden. Voorafgaand aan elk traject moet er een inhoudelijke en individuele beoordeling plaatsvinden waarin bepaald wordt of schuldregeling met kwijtschelding kans van slagen heeft. Het besluit tot om schuldhulpverlening toe te kennen wordt in een brief vastgelegd en bij afwijzing zijn er beroepsmogelijkheden (Den Hartogh & Jungmann, 2016).

Bij een minnelijke schuldregeling met kwijtschelding wordt getracht om een akkoord tot stand te brengen tussen schuldeisers en cliënt. De kredietbank Amsterdam biedt schuldeisers een afkoopbedrag en de cliënt moet dit in 36 maanden terugbetalen. Het bedrag dat de cliënt in de 36 maanden niet kan terugbetalen wordt kwijtgescholden.

Mogelijk stappen binnen een schuldhulpverleningstraject zijn:

- aanmelding en intake om de situatie in kaart te brengen;
- stabilisatie, waarin het inkomen op orde wordt gebracht, schuldeisers worden geïnformeerd en alles wordt voorbereid om een minnelijke regeling op te starten;
- het bieden van duurzame financiële dienstverlening (waarbij gefocust wordt op het stabiel houden van de cliënt, de vaste lasten worden doorbetaald en nieuwe schulden worden voorkomen);

- het opstarten van budgetbeheer of budgetcoaching om te stabiliseren en nieuwe schulden te voorkomen;
- het toeleiden naar beschermingsbewind om te stabiliseren en om nieuwe schulden te voorkomen (beschermingsbewind wordt aangeboden door private aanbieders);
- het regelen van een herfinanciering om de schulden (geheel) af te lossen (als de schuldsituatie niet problematisch is);
- het regelen van een schuldbemiddeling of een saneringskrediet om schulden mee af te lossen en eventueel de restschulden kwijt te schelden;
- het toeleiden naar een wettelijke schuldsanering (WSNP) als minnelijke schuldregeling niet tot stand kan komen (Den Hartogh & Jungmann, 2016, p. 36).

Hoe kunnen deze rollen elkaar, theoretisch gesproken, versterken?

Theoretisch gezien vullen reclassering en schuldhulpverlening elkaar aan. Vanuit haar opdracht, het verlagen van de kans op recidive en het vergroten van de kans op maatschappelijke (re)integratie, kan de reclassering adviseren over interventies die daaraan bijdragen. Schulden vormen een risico voor terugval en kunnen maatschappelijke re-integratie hinderen. Reclassering kan in de adviesrapportage schuldhulpverlening als bijzondere voorwaarde opnemen. Schuldhulpverlening heeft dan de specifieke expertise om het complexe traject van schuldhulpverlening te overzien en te begeleiden.

3.6 Overeenkomsten en verschillen in het methodisch handelen

De afgelopen decennia heeft het what works paradigma gezorgd voor input van wetenschappelijke kennis in professioneel handelen. Een belangrijk beginsel voor het reclasseringswerk gebaseerd op de wetenschappelijke kennis vormt het 'Risk-Needs-Responsivity'- (RNR) model. Het RNR-model komt voort uit verschillende theorieën. De sociale leertheorie en het cognitief gedragsmatige perspectief vormen hierin belangrijke pijlers. De beginselen van het RNR-model zijn van belang voor het terugdringen van recidive. Het model heeft zich in de loop der jaren ontwikkeld tot zeventien beginselen voor effectief werken (Andrews & Bonta, 2010). De bekendste zijn het risicobeginsel, het behoeftebeginsel en het responsiviteitsbeginsel. Het risicobeginsel bepleit een goede afstemming van de intensiteit van de aanpak. Hoe hoger het risico des te intensiever de aanpak. Het behoeftebeginsel focust op de veranderbare factoren die criminaliteit in standhouden. Responsiviteit in algemene zin grijpt terug op de belangrijke pijlers van sociaal leren en cognitief gedragsmatige aanpak. Meer specifiek zoomt responsiviteit in op de persoon van de dader, zijn mogelijkheden en sterke punten, persoonlijkheid, leerstijl, veranderbereidheid. Specifieke responsiviteit beoogt om een interventie toe te snijden op het individu.

Het gebruik van kennis en inzichten uit de wetenschap staat in de schuldhulpverlening in de kinderschoenen. Wel wordt breed erkend dat dit van belang is en een vaste plek moet gaan krijgen. Hierboven werd al betoogd dat de langdurige stress van armoede repercussies zijn weerslag heeft op de executieve functies.

Het lectoraat Armoede en Participatie heeft op verzoek van de gemeenten Almere en Den Haag een literatuurstudie verricht naar bewezen effectieve interventies ter ondersteuning van mensen in langdurige armoede (Van der Laan, Van Doorn, Goede, & Van Geuns, 2017). Ook hier blijken sociaal leren en de cognitief-gedragsmatige invalshoek belangrijke pijlers voor interventies te zijn.

De literatuurstudie leidt tot de aanbeveling om interventies af te stemmen op de individuele cliënt door:

- het maken van een goede, concrete en specifieke diagnose van het probleem;
- het betrekken van cliënten bij het diagnosticeren van knelpunten;
- de interventie af te stemmen op de cliënt en zo het juiste probleem met het juiste middel aan te pakken (Van der Laan, Van Doorn, Goede, & Van Geuns, 2017).

Deze aanbevelingen passen binnen het streven responsief te handelen. Het is een pleidooi voor een gericht assessment met gebruik van een screeningsinstrument om het intakeproces te versnellen en te objectiveren en daarmee onderbouwd maatwerk mogelijk te maken (Van Geuns, Jungmann, & Karssenbergh, 2013). Een van de beschikbare instrumenten hiervoor is Mesis (methodisch screeningsinstrument schulddienstverlening).

What works principes van schuldhulpverlening en de reclassering blijken op hoofdlijnen belangrijke overeenkomsten te delen. Dat is terug te zien in:

- assessment van de situatie. Waarbij inschatten van recidiverisico's bij de reclassering een belangrijk onderdeel vormt en voor de schuldhulpverlening de nadruk op een (objectieve) inschatting van de cliëntsituatie, waaronder de aard van de schulden en competenties van de cliënt om op schulden stabiel te houden of schuldenvrij te geraken;
- aandacht voor behoeften/ factoren die criminaliteit of schulden in standhouden;
- aandacht voor algemene principes van responsiviteit en met oog voor nut en noodzaak van maatwerk, specifieke responsiviteit, om in te zoomen op elementen die de screening naar boven brengt.

3.7 Conclusie deel 1

Het systeem van schuldhulpverlening verwacht dat de cliënt afspraken nakomt en dat hij zich niet opnieuw in de schulden steekt. Toezicht vanuit de reclassering is gericht op het voorkomen van recidive. Maar het succesvol veranderen van een leefpatroon vraagt een lange adem. Dat geldt zowel voor reclasseringscliënten als cliënten van de schuldhulpverlening. De verandering vraagt om impulsbeheersing, concentratie, flexibiliteit en het stellen van prioriteiten die bij kunnen dragen aan sociaal en doelgericht gedrag. De verandering is er op gericht een situatie te bereiken waarin delictgedrag stopt of wordt teruggedrongen en de schulden niet langer een belemmering vormen voor maatschappelijke participatie.

Beide werksoorten kunnen hiervoor terugvallen op what-works beginselen die ondersteunend zijn in:

- het gestructureerd verzamelen van informatie op gedrag en omgevingsfactoren;
- het wegen van deze informatie om de consequenties hiervan op verloop van beoogde traject te kunnen inschatten en bespreekbaar te kunnen maken;
- het begeleiden op gedragsverandering vanuit algemene en specifieke principes van responsiviteit die aansluiten bij de mogelijkheden en beperkingen van de cliënt.

Verder kan het verschil in kennis worden benut om elkaar aan te vullen op specifieke expertise.

4. Deel 2: De praktijk van de samenwerking

4.1 Opzet en verloop van het project

Als locatie van het Project 'Verbeterde samenwerking tussen schuldhulpverlening en reclassering' (Bartels, 2017) is gekozen voor Amsterdam. Het is een samenwerkingsverband van de drie reclasseringsorganisaties: Leger des Heils, Inforsa/ SVG-reclassering en Reclassering Nederland en acht aanbieders van schuldhulpverlening. In de gemeente Amsterdam is schuldhulpverlening georganiseerd per stadsdeel en onderdeel van de instellingen voor Maatschappelijke dienstverlening. Dit zijn ABC-West/Combiwel, CentraM, Dynamo, Civic-Amsterdam, Doras, Puur Zuid, Sezo en MaDi Zuidoost. Jongeren vormen een aparte doelgroep in de schuldhulpverlening. Puur Zuid verzorgt dit in de stadsdelen West, Nieuw West en Zuid, Dynamo richt zich op 'Oost' en Doras op 'Noord'. Tot slot biedt Westerbeek COD B.V. advies en schuldhulpverlening aan jongeren in de Amsterdamse ROC's.

Het project startte met een kennismakingsbijeenkomst in november 2017 en eindigde met de laatst geplande casuïstiekbespreking op 30 september 2018. De projectleiding lag bij aanvang bij twee projectleiders van respectievelijk de SVG en de Reclassering Nederland (RN). Eind december 2017 heeft één van de project coördinatoren, vanwege een herschikking van portefeuilles, haar werkzaamheden overgedragen aan twee van haar collega's bij de SVG. De projectleider vanuit de RN trad in maart 2018 terug vanwege zijn overstap naar een andere functie. De twee medewerkers van de SVG die vanaf december toegevoegd waren hebben vanaf dat moment als projectleiders gefungeerd namens de reclasseringsorganisaties.

Als belangrijkste beoogde resultaten worden in het oorspronkelijke plan van aanpak genoemd:

- ZSM als vindplaats van potentiële klanten om te bezien hoe kortere lijnen tussen de schuldhulpverlening, de gemeente en ZSM gelegd kunnen worden;
- contact met de Penitentiaire Inrichting (PI) om te bezien waar een goede aansluiting en samenwerking tussen gemeente, schuldhulpverlening, PI en reclassering nodig is;
- organiseren van casuïstiekbijeenkomsten met schuldhulpverleners en reclasseringsmedewerkers om reguliere caseload met elkaar te bespreken, te analyseren en naar passende oplossingen te zoeken (Bartels, 2017).

Hiervoor zijn de volgende initiatieven genomen:

- 1) samenstelling van een *dedicated team* van reclasseringswerkers en schuldhulpverleners die nut en noodzaak inzien om spoedig contact aan te gaan met elkaar en die snel kunnen schakelen (Bartels, 2017, p. 3);
- 2) een startbijeenkomst op 20 november 2017 waarbij reclasseringswerkers en schuldhulpverleners van het *dedicated team* zijn geïnformeerd over de specifieke kenmerken van elkaars werk;

- 3) een werkbezoek van het *dedicated team* op 13 december 2017 aan het Justitiële Complex Zaanstad om geïnformeerd te worden over *Detentie en Re-integratie* trajecten en de werkzaamheden van de reclassering binnen de penitentiaire inrichting;
- 4) de maandelijkse casuïstiekbijeenkomsten vanaf januari 2018, voorbereid door de projectleiders vanuit de drie reclasseringsorganisaties en begeleid door een expert vanuit de schuldhulpverlening;
- 5) de start van een opleidingsaanbod aan reclasseringsorganisaties in het najaar van 2017 dat volgde op een eerder gevoerde pilot i.s.m. het opleidingshuis van de drie reclasseringsorganisaties. Deze activiteit valt buiten het bereik van dit onderzoek en wordt verzorgd door de expert die vanuit de schuldhulpverlening ook bovengenoemde casuïstiekbijeenkomsten begeleidt;
- 6) afstemming van dit project met initiatieven van de gemeente Amsterdam. De start van regelmatig overleg tussen Reclassering, Schuldhulpverlening en de gemeente Amsterdam over de afstemming tussen deze pilot en het project 'plan van aanpak inzake uitbreiding aanpak schulden, Detentie en Terugkeer' (2016).

4.2 Feitelijke uitvoering en resultaten van het project

Opzet

De opzet van het project is om aan de hand van concrete casuïstiek een beeld te krijgen van de aard van de schulden, de rol die schulden spelen in delictgedrag, de wijze waarop deze cliënten vanuit de reclassering doorstromen naar schuldhulpverlening en hoe de schuldhulpverlening dan verloopt.

Bovenstaande veronderstelt dat bij de start (advies) of bij een vervolg (toezicht) systematisch door de reclassering in kaart wordt gebracht of er schulden zijn. Deze informatie is niet voor handen zo blijkt uit de recente voorbereiding van een promotieonderzoek op dit gebied. Uit een niet representatieve, maar wel redelijk omvangrijke steekproef van 95 dossiers blijkt dat zelden een concreet bedrag van openstaande schulden wordt genoemd. Als er wel een bedrag genoemd wordt dan is niet duidelijk waaruit dit bedrag is opgebouwd. Evenmin is duidelijk of er schuldhulpverlening of budgetbeheer geboden wordt. Deze steekproef van 95 dossiers is aangevuld met tien interviews. In deze interviews laten reclasseringswerkers weten dat zij in de adviesfase, maar ook bij toezicht wel openstaande schulden bespreken met hun cliënten (Janssen, 2018).

Aard en omvang van de schuldenpositie van reclasseringscliënten is niet met 'één druk op de knop' te reproduceren. De wijze waarop schulden besproken wordt verschilt per geval. Dat geldt ook voor de verwijzing naar schuldhulpverlening of budgetbeheer. Daarom is als onderdeel van dit onderzoek een formulier ontwikkeld (bijlage 1) om te kunnen inventariseren welke contacten er tussen schuldhulpverlening en reclassering zijn en waarover zij met elkaar contact hebben. Dit leverde uiteindelijk zes geretourneerde formulieren op hetgeen een te beperkt beeld geeft van aard en frequentie van hun onderlinge contacten.

Welke praktijken zijn er dan wel ontstaan in de samenwerking tussen reclasseringswerkers en schuldhulpverleners?

Resultaten projectuitvoering

Allereerst worden de resultaten beschreven aan de hand van initiatieven die voor het project ondernomen werden. Vervolgens wordt ingezoomd op enkele onderdelen te weten: de casuïstiekbespreking, de interviews met veertien reclasseringswerkers en het overleg met de gemeente.

1. De samenstelling van een 'dedicated team van reclasseringswerkers en schuldhulpverleners'. De deelnemende acht organisaties voor Maatschappelijke Dienstverlening (MaDi's) hebben ieder een medewerker vanuit de schuldhulpverlening (SHV) aan het project toegewezen. Vanuit de drie reclasseringsorganisatie (3RO) heeft Reclassering Nederland (RN) vier reclasseringswerkers afgevaardigd en vanuit Inforsa (SVG) hebben drie reclasseringswerkers deelgenomen. De reclassering Leger des Heils (LJ&R) moest vanwege een interne reorganisatie pas op de plaats maken en de afgevaardigde reclasseringsmedewerker is teruggetrokken uit het project. Na de kick-off in november 2017 neemt het Leger des Heils niet langer deel. Gedurende de looptijd van het project liet één van de werkers bij het *dedicated team* zich vervangen. De overige toegewijde professionals bleven van start tot afronding betrokken bij het project. Representatie van de schuldhulpverlening en de twee reclasseringsorganisaties gedurende de casuïstiekbespreking was als volgt.

Aanwezigheid leden dedicated team bij casuïstiekbespreking		
DD	3RO (aanwezig) N=7	SHV (aanwezig) N=8
29-01 & 30-01	5	8
26-02 & 27-02	3	3
27-03	4	6
24-04 & 30-04	4	7
28-05 & 29-05	7	4
25-06 & 26-06	4	6
Juli zomerreces	Zomerreces	Zomerreces
28-08	3	1
25-09	5	5

2. Kick Off. Met een gezamenlijke bijeenkomst op 20 november 2017 is het project van start gegaan. Reclasseringswerkers en schuldhulpverleners van het dedicated team zijn geïnformeerd over de specifieke kenmerken van elkaars werk.

Lector Anneke Menger verzorgde de presentatie over het werken in Justitieel kader, Rob de Bruijn teamleider bij Civic-Amsterdam gaf een inleiding op schuldhulpverlening en Officier van Justitie, Rienke Liems ging in op het belang van advies door de reclassering aan het OM. Hierbij benadrukte ze dat een goed advies belangrijk is omdat het OM jaarlijks in ongeveer de helft van alle zaken zelf beslist over de afdoening. Aansluitend is ter kennismaking in kleinere groepen rondom enkele praktijkvragen geïnventariseerd:

- Wat is er volgens jou nu aan de hand of nodig in de voorgelegde casus?
 - Wat, vanuit jouw functie als reclasseringsmedewerker of schuldhulpverlener, zou de eerst volgende stap zijn die je wilt zetten?
 - Wat heb je, vanuit jouw functie gezien, nu aan informatie of ondersteuning van de ander nodig?
 - Hoe kun je dit nu samen voor deze casus aanpakken?
3. Het werkbezoek op 13 december aan het Justitiële Complex Zaanstad. Er is kennis gemaakt met de medewerkers re-integratie (casemanagers) van de PI en een toelichting gegeven op het programma Detentie en Terugkeer vanuit de gemeente en de aanstelling van de projectleider 'Aanpak schulden tijdens detentie' die zich bezighoudt met het beter benutten van bestaande mogelijkheden en het creëren van nieuwe mogelijkheden in de aanpak van schulden tijdens of aansluitend op de detentie (Actiecentrum Veiligheid en Zorg, 2018).
 4. De casuïstiekbesprekingen. Deze zijn voorbereid door de projectleiders en begeleid door een expert vanuit de schuldhulpverlening.
 5. Overleg tussen Reclassering, Schuldhulpverlening en de gemeente Amsterdam over de afstemming tussen deze pilot en het project 'plan van aanpak inzake uitbreiding aanpak schulden, Detentie en Terugkeer' (2016).

De casuïstiekbespreking (punt 4) en het afstemmingsoverleg Reclassering, Schuldhulpverlening en Gemeente Amsterdam (punt 5), zullen hieronder nader beschreven worden om samen met de interviews die gevoerd zijn met veertien reclasseringswerkers een antwoord te geven op de vraag: 'Welke praktijken zijn er gedurende het project ontstaan in de samenwerking tussen SHV en 3RO?'

Interviews met reclasseringswerkers

Er zijn veertien interviews gehouden met reclasseringswerkers op drie verschillende locaties. Eén van hen maakte deel uit van het *dedicated team* van de casuïstiekbespreking.

In het totaal is er met acht Toezichthouders gesproken en met vijf Adviseurs bij zowel Reclassering Nederland als Inforsa/SVG³. Een aantal van hen verricht de werkzaamheden vanuit de reclasseringsorganisatie (Regulier), anderen verrichten hun werkzaamheden vanuit de Penitentiaire Inrichting (PI) of zijn verbonden aan de ZSM-werkplaatsen (ZSM).

³ Zoals reeds benoemd onderbrak het Leger des Heils haar deelname aan dit project vanwege een interne reorganisatie.

Organisatie	Advies	Toezicht
RN	<ul style="list-style-type: none"> • Regulier: 1 • PI: 1 • ZSM: 1 	6 Regulier
SVG	<ul style="list-style-type: none"> • Regulier: 1 • PI: 1 • ZSM: 0 	3 Regulier

Topics voor de gesprekken met reclasseringswerkers waren:

- Hoe inventariseer je schulden in de adviesfase?
- Welke schulden tref je aan?
- Is er een mogelijke relatie met het delict?
- Wordt er gerapporteerd over schulden in het advies?
- Welk vervolg krijgt het gedurende toezicht?

De belangrijkste punten uit de interviews:

Schulden worden besproken als onderdeel van de leefgebieden. Alle reclasseringswerkers die we gesproken hebben vinden het een belangrijk thema. De verschillen zitten vooral in de mate waarin je het uitvraagt of informatie krijgt van de cliënt in de adviesfase. Als er sprake is van schulden dan vinden de reclasseringswerkers doorverwijzing naar schuldhulpverlening op z'n plaats. In de adviesfase goed uitvragen naar aard en omvang van schulden lukt echter niet altijd. *Schulden komen soms later pas naar voren bij toezicht of werkstraffen (1)*. Soms wordt gevraagd naar 'ongeoopende post' om te bezien of de cliënt bepaalde informatie liever aan zich voorbij laat gaan. Op andere momenten wordt er direct gevraagd naar schulden of aard van het inkomen. Een direct en volledig overzicht levert dat niet op, eerder de algemene constatering 'Ik weet het niet'.

Voornaamste schulden noemen de reclasseringswerkers: schulden op de vaste lasten, boetes CJIB, DUO, hypotheek schulden/ huurachterstand, schulden bij webwinkels, online winkels, zorgverzekering, telefoonabonnement en bankleningen. De schulden kunnen zowel oorzaak als gevolg zijn van delict. Soms ontstaan schulden als gevolg van een delict: *'Dan zijn het niet doordachte acties waardoor schulden veroorzaakt worden'* (5). In een andere situatie blijkt een vermogensdelict het gevolg van slechte financiële planning: *'Ik koop drugs en ojee ik moet ook nog brood'* (13), een kleine diefstal om de schaarste te compenseren. Maar oorzaak en gevolg zijn niet altijd goed te achterhalen zoals deze werker aangeeft: '

Er is een schuld bij een drugsdealer en dan doet hij een transport ervoor in de plaats'(10). De werker vermoedt dat er een delict wordt gepleegd om een (criminele) schuld te voldoen maar zijn cliënt zal dit niet bevestigen.

Bijna alle cliënten bij de verslavingsreclassering hebben bewindvoering / budgetbeheer aldus respondenten van de verslavingsreclassering. Bij de dienst Werk Participatie en Inkomen (WPI) is iemand dan al langer bekend voor bijv. financieel budgetbeheer & leefgeld. Vaak is er dan wel een overzicht over de schuldenpositie. *'Deze cliënten zijn vaak ook de schaamte voorbij'*, schulden zijn een permanent onderdeel van hun leven geworden. Boete n.a.v. een delict of overtreding is dan bijna altijd een (extra) financieel probleem. *'Mijn advies'*, aldus de reclassering werker, *'is dan vaak gericht op zorg in de vorm van toezicht met een gedragsinterventie, gericht op verslavingsproblematiek'* (13).

Een ander probleem rondom schulden als oorzaak of gevolg wordt gerelateerd aan financiële stress. Het delict komt niet voort uit het oplossen van een schuldprobleem maar is er een gevolg van. *Een stel zat in de schuldsanering... die waren al bijna klaar, maar er was veel stress, ook hun relatie stond onder spanning en toen...een geweldsdelict binnen de relatie.* De consequentie voor het advies was om te focussen op het hanteren van de stressoren en niet specifiek in te gaan op de schulden.

Een van de reclasseringswerkers hoort regelmatig van jong volwassenen dat sprake is van schulden. Als hij het gesprek er over aangaat dan blijkt er weinig animo onder hen om hiermee aan de slag te gaan. *'Schuldhelpverlening pakt je geld af'* (14) hoort hij dan van hen. Ze weten hun leven met schulden dan redelijk te organiseren, halen hun geld direct van de rekening als deze gestort wordt en leven afwisselend bij vrienden en familie, soms ongeregistreerd, om zo onzichtbaar mogelijk te blijven voor schuldeisers.

Het opnemen van schuldhelpverlening als bijzondere voorwaarden is zeker een optie. De client kan zo verplicht worden om, als eerste stap, kennis te nemen van de mogelijkheden die schuldhelpverlening biedt. De aarzeling om schuldhelpverlening als interventie op te nemen in de voorwaarde richt zich vooral op de consequenties van het niet naleven. *'Punt is dat ik voorzichtig ben om specifieke dingen in het advies te zetten, want wat te doen als deze voorwaarde niet opgevolgd wordt?'* (9). Als andere voorwaarden wel nageleefd worden en deze rondom schulden niet dan rijst de vraag: hoe weeg je dit tegen elkaar af? Een andere beperking die genoemd wordt is de categorie cliënten waarvan verwacht wordt dat zij zich sneller aan de voorwaarden onttrekken. *Client is zwaar verslaafd. Dan heeft het weinig zin... hij gaat zich er [de voorwaarde] niet aan houden. Of fors psychiatrisch en er is geen bewindstelling.... of ongewenste vreemdelingen, die kunnen niets opgelegd krijgen. Voor mij zijn dit overwegingen om geen voorwaarden op te leggen. Dan adviseer ik afstraffen'* (8).

Schulden worden niet altijd zichtbaar. Daar waar het wel zichtbaar wordt zien adviseurs het wel als hun taak om dit te vermelden en soms ook als voorwaarde op te nemen. Toezichthouders moeten dan met het advies verder. Dat betekent doorvragen, contact opnemen met schuldhelpverlening en ook met hen het contact verder onderhouden. Als het niet loopt dan moet je *'terug naar gezamenlijke doelen'*, aldus één van hen, en *'soms neem ik dan zelf ook brieven door'* (6).

Soms ligt er de afspraak met schuldhulpverlening dat *'als iemand niet komt, ik gebeld word'* (12). Als er sprake is van een bijzondere voorwaarde *'dan ben ik verantwoordelijk en moet ik erachter aan gaan'*(11).

Het beeld dat uit de interviews naar voren komt, is dat er een reeks van schulden is waarbij het CJIB een belangrijke schuldeiser is maar ook particulieren en bedrijven. Als thema heeft schulden de aandacht van zowel adviseurs als toezichthouders. Signaleren en in gang zetten van schuldhulpverlening zien zij als hun taak, evenals het monitoren. Daar waar het als bijzondere voorwaarde opgenomen is, krijgt het monitoren een dwingender karakter. Bij het inventariseren van de schulden, het begeleiden naar en daadwerkelijk starten van schuldhulpverlening zit een terugkerend probleem. Hoe krijg je de cliënt zover dat hij iets aan zijn schulden doet? Het blijkt lastig omdat:

- cliënten niet gelijk openheid van zaken geven terwijl de rapportage binnen een vastgestelde termijn afgerond moet zijn;
- cliënten, geleid door hun persoonlijk strategisch inzicht, redenen hebben om geen opening van zaken te geven over hun schulden;
- cliënten, juist door gebrek aan strategisch inzicht, en door gebrek aan impuls controle tot ondoordachte acties overgaan;
- cliënten nut en noodzaak voor zichzelf niet kunnen benoemen om hun schulden aan te pakken, 'ze zijn de schaamte voorbij';
- oorzaak-gevolg van delict en schulden te zeer verweven zijn geraakt. Schulden zijn te nauw verbonden met een leefstijl als gevolg van verslaving of omdat een delict een ruilmiddel is om te voldoen aan (financiële) verplichtingen binnen het criminele milieu.

Uit de interviews komt naar voren dat reclasseringswerkers:

- schuldenproblematiek bij hun cliënten onderkennen;
- merken dat cliënten om uiteenlopende redenen geen inzicht willen of kunnen geven in de aard van de schulden hetgeen inventarisatie bemoeilijkt;
- globaal weten welke schulden er zijn;
- soms kunnen zien hoe delict en schulden zich tot elkaar verhouden, maar ook constateren dat de relatie tussen deze twee niet altijd helder is;
- mogelijkheden zien om via de bijzondere voorwaarden schuldhulpverlening onderdeel te laten worden van het toezicht. De wijze waarop de bijzondere voorwaarde geformuleerd wordt kan verder worden ontwikkeld en de ervaring kan leren voor welke groep cliënten dit werkt.

De casuïstiekbespreking

In het projectplan "Verbeterde samenwerking tussen schuldhulpverlening en reclassering in Amsterdam" zijn casuïstiekbesprekingen als te realiseren product opgenomen. De taak is: *initiëren van casuïstiek bijeenkomsten waarbij reclasseringswerkers en schuldhulpverleners 'problematische gevallen' met elkaar bespreken om te kijken waar de knelpunten zitten en te leren*

van oude casussen. Op deze wijze kijken we waar verbetering in de samenwerking nodig is (Bartels, 2017, p. 2).

Hieronder geven we weer welke bijeenkomsten er hebben plaatsgevonden, welke vraagstukken hiermee geagendeerd werden en wat mogelijke oplossingsrichtingen zouden zijn.

De overkoepelende vraag die we willen beantwoorden is:

Wat leert de casuïstiekbespreking over de vraagstukken en over de wijze waarop de professionals hiermee aan de slag gaan? Om daarna in te gaan op de vraag: zijn er *best-practices*?

Wat is er geagendeerd gedurende de geplande bijeenkomsten?

DD	Ingebrachte casuïstiek
29-01 & 30-01	<p>3RO: 'Schulden & kostdelersnorm'. Groei van inkomen leidt niet tot > afloscapaciteit. Klant verdient momenteel 600 euro, waarvan 300 naar moeder gaat om de kostdelersnorm te compenseren. Als zijn inkomen omhoog gaat zullen de toeslagen voor moeder hoogstwaarschijnlijk stop gezet worden en wordt extra afloscapaciteit ingezet om moeder te compenseren.</p> <p>SHV: Schuldsanering onzeker vanwege mogelijke aanhouding en detentie i.v.m. lopende illegale activiteiten. Client geeft geen toestemming voor contact tussen hulpverleners.</p> <p>SHV: Niet saneerbare CJIB-schulden verhinderen schuldenregeling.</p>

DD	Ingebrachte casuïstiek
26-02 & 27-02	<p><i>'Lijken in de kast'</i>. Wat te doen met onverwacht nieuwe informatie of gebeurtenis gedurende de begeleiding. Twee voorbeelden.</p> <p>3RO: Top600 cliënt, woont sinds één jaar in zorginstelling vanwege niet aangeboren hersenletsel. Geen justitiecontacten meer sinds 2017. <i>'Er is een berg aan schulden en openstaande (straf)zaken'</i> en daarmee kans op onverwachte aanhouding voor strafzaken of vervangende hechtenis voor uitstaande boetes. Directe aanleiding voor de inbreng nu: een opgedregde, als vermist opgegeven, auto waarbij afstandsverklaring achterstallige RDW verplichtingen oplevert.</p> <p>SHV: Client, reeds langere tijd begeleiding op alcoholverslaving en sinds 2016 in schuldhulptraject. In december '17 bleek hij gedetineerd. Zit nu (onverwacht) in vervangende hechtenis vanwege betalingsachterstand. Er zouden meerdere zaken open staan die in behandeling zijn bij een deurwaarder. Voor een daarvan dreigt wederom vervangende hechtenis. Kan dit voorkomen worden?</p>
27-03	<p>-Themabijeenkomst CJIB</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sneller overzicht via burgerportaal. Cliëntinzage in uitstaande boetes (digitale identificatie nodig). Businessportaal biedt inzage aan samenwerkingspartners. • Maatschappelijk verantwoord incasseren; heldere en haalbare termijn. • Pilot inclusieve stad; maatschappelijke tegenprestatie kan de aanmaningskosten vervangen NIET de deurwaarderskosten. <p>3RO: <i>'Domino-effect'</i>: geen vaste verblijfplaats = geen inschrijving bij gemeente = geen schuldhulpverlening. Casus na detentie. Client heeft wel werk maar geen verblijfplaats, geen inschrijving en dus geen schuldhulpverlening. Het domino-effect is ook een frequent probleem van zwerfjongeren, ouders bieden soms onderdak, maar als zij een eigen uitkering hebben dan is er risico op (straf)korting. Mogelijke oplossing is het postadres.</p>

DD	Ingebrachte casuïstiek
24-04 & 30-04	<p>3RO: <i>'De nachtopvang als thuis'</i>. Cliënt heeft een uitkering en een huurschuld. Komt niet op afspraken, wil niet aan schulden werken, heeft angst voor opsluiting en wil daarom geen diagnose. Stabiliseren en pas daarna saneren?</p> <p>3RO: <i>'In toezicht omdat hij duizenden keren 112 had gebeld'</i>. Uithuiszetting dreigt wegens huurachterstand, maandelijkse betaling per acceptgiro lukken niet want er staat geen geld op z'n rekening. Client denkt aan een complot, 'iemand heeft m'n rekening gehackt'. Optie van verplichte bewindvoering vraagt medische indicatie.</p> <p>3RO: <i>'SHV pakt je geld af...'</i> cliënt onderkent schulden maar vreest controleverlies als hij een beroep doet op schuldhulpverlening.</p> <p>SHV: <i>'Hoe houdt hij zijn woning vast?'</i> Met cliënt is een schuldhulptraject gestart. Anderhalve ton schuld. Nu is hij onverwacht gedetineerd in afwachting van een straf die hij in Duitsland uit moeten zitten.</p> <p>SHV: <i>'Nou...uh.. schulden en strafzaken hoeven niet samen...'</i> Client uit top 600 wil geen contact tussen SHV & 3RO. Een boete die opduikt komt als verrassing. Onverwachte detentie blijkt ook een verrassing. Welke informatie uitwisseling is mogelijk als er geen toestemming is?</p>
28-05 & 29-05	<p>3RO: wederom privacy; de nieuwe AVG, wat mag wel/niet? Geen algemene instemmingsverklaring voor het delen van informatie. Hoe dan wel?</p>

DD	Ingebrachte casuïstiek
	<p>SHV: <i>'Ik vind het vervelend dat schuldhulpverleners bij mijn moeder voor de deur staan'</i> aldus client. Hoe kun je aanhaken bij redenen tot verandering van gedrag? Onderstreept wordt dat het van belang is om boven tafel te halen wat de cliënt drijft. Een uitspraak als <i>'van m'n schulden afkomen'</i> is abstract. Stimuleer de cliënt om motief zo concreet en persoonlijk mogelijk te laten formuleren.</p> <p>3RO Alimentatie met terugwerkende kracht. Hoe orden je de info?</p> <p>SHV: <i>'Hulpverlening dient de mens'</i> aldus de cliënt. 3RO en SHV starten samen, maar contact vervalt als cliënt uit detentie gaat. Client trekt niet aan de bel, laat zich ingestelde bewindvoering welgevallen en heeft een handeltje in wiet on-the-side. Dit komt boven tafel en reclassering adviseert retourzending.</p> <p>3RO: N.a.v. de casus in maart: <i>wel werk, geen verblijf</i>. De oplossing voor verkrijgen van schuldhulp wordt gevonden in vastleggen van een briefadres naast (wisselend) verblijfadres.</p> <p>SHV en 3RO: <i>'Hoe richten we de samenwerking in?'</i> Cliënt werkt, heeft reclasseringstoezicht met bijzondere voorwaarde schuldhulpverlening en komt regelmatig niet bij SHV. Voorstel: probeer gezamenlijk (SHV-3RO) met cliënt de kaders door te nemen. Check hoe de cliënt zich hiertoe kan verhouden. Leg gemaakte afspraak vast. Bespreek wat je doet als cliënt of hulpverlening merkt dat afspraak niet haalbaar is.</p> <p>Een concreet voorbeeld dat hierop volgt maakt gelijk duidelijk dat het sjoeren, duwen, trekken blijft. Client met reclasseringstoezicht: <i>"Ik doe niets verkeerd..."</i>. Er zijn schulden maar hij rijdt in een dure auto. Die staat op naam van vriend, wordt betaald en verzekerd door vriend, met basepijp in kofferbak en vriendin op de achterbank die gebracht moet worden naar een adres waar ze besteld is. <i>'En ja... hij houdt zich aan de voorwaarden...belt ook dat hij komende afspraak moeilijk kan komen vanwege een sollicitatiegesprek...eh... bij een..ehh uitzendbureau...'</i></p>

DD	Ingebrachte casuïstiek
25-06 & 26-06	<p>SHV: <i>‘Op wiens bordje ligt het?’</i> Over de motivatie van de cliënt. Keuzes die de cliënt maakt vormen een belangrijke meetlat waarlangs de schuldhulpverlener de eigen inzet afzet. Er is overeenstemming op wat de cliënt wil en anticipeer in je begeleiding op de capaciteiten die cliënt heeft om dit wel/niet te realiseren.</p> <p>3RO: <i>‘Bijzondere voorwaarde’</i>. Casus waarin dit geformuleerd is als: <i>meewerken aan een traject voor schuldhulpverlening</i>. Het betreft een klein geweldsdelict bij een cliënt met eerdere justitiecontacten. Toezicht gaat stroef, er zijn gemiste afspraken. Hier de vraag: wil de cliënt z’n leven een andere wending geven/ z’n financiële situatie op orde krijgen? Het vraagt om te investeren in het contact.</p> <p>Overige agendapunten:</p> <p><i>Administratieve problemen, hoe op te lossen?</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Brief CJIB is verkeerd terecht gekomen omdat vader en zoon gelijke voorletters en achternaam hebben. Uitzoeken/bellen/rechtzetten. - Mensen met Wajong; er ontstaat een probleem wanneer je gaat werken en niet op tijd meldt. Dan kan er sprake zijn te hoge uitkering i.v.m. neveninkomsten. Dat levert fraudevordering op. - Ziektekostenverzekering uit detentie niet geregeld, signaal m.b.t. jong volwassenen. DJI neemt ziektekosten over gedurende detentie. Vragen: hoe snel na detentie neemt DJI dit over? Is dit een probleem bij alle gedetineerden of een deel? Wat is de rol van de casemanager hierin? Rol van anderen? Waar dit nu aan te kaarten? PI, gemeente?
Juli	Zomerreces
28-08	<p>3RO: <i>‘Wat als SHV niet loopt?’</i> Client in 2015 in detentie is gekomen, huurachterstand en achterstand in ziekenkosten. Afspraken bij SHV krijgen geen vervolg. Advies: pak het initiatief als medewerker reclassering. Kaart het aan, verwijst eventueel naar de prestatieafspraken van SHV met gemeente, bespreek wat er nodig is om doorstart te maken. Indien door bijzondere omstandigheden doorstart bij betreffende SHV niet mogelijk is dan kan er uitgeweken worden naar andere SHV.</p>

DD	Ingebrachte casuïstiek
25-09	<p>3RO: oudere vrouw, aangehouden en recidivist voor kleine diefstal. Huurt in vrije sector, is hieraan verknocht en zegt geen financiële problemen te hebben. Ze financiert te duur wonen uit een klein vermogen. SHV biedt oriënterend gesprek aan en reclassering zal eerste gesprek mee gaan.</p> <p>3RO: <i>'Schiet u het buskaartje voor?'</i> Werkstraffen als vindplaats. De bulk van de werkstraffen wordt afgedaan door het OM. De medewerker werkstraf ziet de cliënt en bespreekt waar hij zijn werkstraf zal uitvoeren. Een van de vragen is dan: gaat het u lukken om daar te komen? En het antwoord levert dan al een indicatie op voor mogelijke schulden. Bepleit wordt om de medewerker werkstraf hierop door te laten vragen en naast de taakstraf ook bezoek aan SHV te laten adviseren aan OM. Vraagt overleg met OM. Besproken is dat 3RO werkers dit intern aankaarten en tegelijkertijd zal de projectleiding dit agenderen binnen daartoe bestemd regio overleg in Amsterdam.</p>

Wat leert de casuïstiekbespreking?

Bovenstaand overzicht laat zien dat er veel verschillende vragen de revue zijn gepasseerd in de casuïstiekbespreking. De casuïstiek maakt al snel duidelijk dat er uiteenlopende (juridische) kennisvragen zijn over regelgeving, rechten, procedures die ook op zeer uiteenlopende onderwerpen betrekking kunnen hebben.

- 1) Procedures en regels rondom uitwisseling van informatie zijn onduidelijk. Wat mag nu wel/ niet?
- 2) Procedures en regels van het CJIB roepen soms vragen op. De aard van de vorderingen (studieschuld; boetes, belasting, ziektekostenverzekering e.d.); de termijnen; algemene en individuele regelingen; beroepsmogelijkheden.
- 3) Procedures en regels m.b.t. :
 - verwerven van administratieve identiteit (Digid);
 - inschrijving bij gemeente (wel/geen verblijfsadres vanwege wel/geen binding met de stad);
 - verkrijgen van uitkering / inkomen en de overgang van werk naar uitkering en vice versa;
 - verkrijgen / behoud van (huur)woning;
 - verkrijgen / behoud van ziektekostenverzekering;
 - alimentatieverplichting of rechten.

Kenmerkend voor de procedures en regels is dat ze in telkens wisselende combinaties naar voren treden en vrijwel altijd in negatieve zin op elkaar ingrijpen. Een administratieve identiteit is voorwaarde voor schulphulpverlening maar het ontbreken van een administratieve identiteit

maakt je minder zichtbaar voor schuldeisers. Een vast adres maakt lange termijnplanning mogelijk maar kan onderbroken worden door detentie of onverwacht vertrek naar het buitenland.

Detentie betekent een onderbreking van werk/inkomen of een beëindiging wegens doorlopende kosten van huur of woningbezit. Maar het is ook een onderbreking van een betalingsregeling bewindvoering of ziektekostenverzekering. Einde van detentie vraagt dan weer herstel waarbij al snel de te nemen (administratieve) stappen over het hoofd worden gezien.

Het is aannemelijk dat de lijst van punt 3 groeit naarmate er meer casuïstiek verzameld wordt. Telkens zal naar de specifieke omstandigheden gekeken moeten worden om:

- 1) te bezien welke expertise over regels, nodig en beschikbaar is dan wel hoe deze verkregen kan worden;
- 2) af te wegen wat de eerstvolgende stap is om tot een aanpak van de schulden te komen.

De eerstvolgende stap gaat over de handeling m.b.t. regels en procedures passend bij de ingebracht casuïstiek. Maar ook blijkt dat hier een gedragscomponent en een normatieve oriëntatie van de cliënt aan vast zit. Die is terug te horen in vragen als; *wat wil de cliënt? Op wiens bordje ligt het? Wat is zijn eigenlijke hulpvraag? Wie gaat er hier rennen? Wil hij wel meewerken? Ziet hij het als zijn probleem?*

Deze vragen zijn er als in kaart gebracht wordt wat er aan de hand is. Maar deze vragen komen ook terug als blijkt dat het in kaart brengen van de problemen hapert omdat cliënt:

- niet weet welke informatie hij beschikbaar heeft (bijv. *'wist niet dat zij ook nog geld wilden hebben'*);
- niet kan overzien wat de consequenties zijn als hij informatie geeft en terughoudend is in het verstrekken ervan (bijv. *'ze pakken je geld af', en 'ik wil op m'n leeftijd niet meer verhuizen'*);
- twijfelt vanuit een gevoel van machteloosheid of hij verder wil met de begeleiding (*'ik krijg toch nooit meer een VOG'*);
- twijfelt om toestemming te geven tot het delen van informatie tussen instanties (*'uh...schulden en strafzaken hoeven niet samen'* of *'ga jij nou maar bezig met die schulden dan kijk ik wel naar andere mensen voor de rest van m'n problemen'*);
- vanwege psychische problemen niet lijkt te overzien wat er van hem gevraagd wordt (*'iemand heeft m'n rekening gehacked'*);
- zich verzet tegen begeleiding en afspraken niet nakomt (*'is niet bij toezicht verschenen'*);
- wel zegt mee te willen werken maar er verschil zit tussen zijn opvatting en daadwerkelijk doen (*'ik doe niets verkeerd'*).

Noch procedure en regelgeving, noch de competentie en motivatie van de cliënt om een schuldhulpverleningstraject aan te gaan, kennen een standaard aanpak met een volgordelijk verloop van: probleeminventarisatie, doelstelling, werkafspraken en uitvoering. Gedurende de begeleiding komt aanvullende informatie boven tafel en zijn er onverwachte gebeurtenissen die van invloed zijn op eerder gemaakte afspraken.

Soms zijn onverwachte gebeurtenissen het gevolg van procedures, zoals het domino-effect van inschrijving-verblijfplaats-schuldhelp of na elkaar lopende incasso's van het CJIB waardoor bepaalde vorderingen niet meer meegenomen kunnen worden in een afbetalingsregeling. En soms zijn onverwachte gebeurtenissen te koppelen:

- aan het onvermogen van de cliënt om zijn situatie te kunnen overzien of om zichzelf aan zijn haren uit het moeras omhoog te trekken. Ook hier lijkt een combinatie van overtuigingen, impulsbeheersing, concentratie, cognitieve flexibiliteit, planning en het stellen van prioriteiten debet aan efficiënt, sociaal en doelgericht gedrag om schulden aan te pakken;
- daarnaast is ook reactance van de cliënt zichtbaar tegen de vrijheidsbeperking die hulpverleningstrajecten en toezicht met zich meebrengen.

Structureren van de casuïstiekbespreking

De variëteit in de casuïstiek werd al snel zichtbaar. Vanaf bijeenkomst 3, 27 maart 2018, is voorgesteld om een aantal vragen leidend te maken voor de bespreking van de casuïstiek. Het doel was de dynamiek van een onduidelijk motief voor de start van de schuldhelpverlening of de onverwachte wendingen als gevolg van nieuwe informatie of motivatie beter op te vangen gedurende de hulpverlening.

De navolgende vragen werden hiervoor geformuleerd:

- Wie is betrokken bij de casus en waarom?
- Wat wil de cliënt?
- Wat formuleert de cliënt als doel samen met de hulpverlener?
- Wie heeft vervolgens welke rol in de realisatie van doel(en)?
- Wie houdt er een vinger aan de pols om te verifiëren of het ook loopt zoals afgesproken?
- Welke afspraken zijn er als het traject niet loopt en wie neemt dan initiatief om dit te signaleren/ te reageren om e.e.a. weer in zelfde of opnieuw gedefinieerd spoor te krijgen?

In mei en juni zijn er drie casussen aangeleverd waarin de informatie geordend was aan de hand van deze vragen. Andere casuïstiek werd tijdens de bijeenkomsten aan de hand van deze vragen besproken. Dit leert bij drie aangeleverde casussen dat:

- niet alle vragen bij inbreng beantwoord kunnen worden;
- niet alle informatie per vraag, uitgevraagd en voor handen is.

Bij de casussen waar de informatie niet geordend was bleek dat de bespreking zich concentreert op de eerste twee of drie vragen.

Terugblik van de deelnemers op de casuïstiekbespreking

Bij de afronding van de casuïstiekbespreking tijdens de bijeenkomsten in augustus en september wordt de balans opgemaakt. En daarin wordt het volgende geconstateerd.

Verwijzingen zijn beperkt.

Het aantal verwijzingen is beperkt, en als er sprake is van verwijzing, dan is niet altijd helder of dat het direct gevolg is van doorverwijzing van cliënten tussen de deelnemers van dit overleg. Het aantal verwijzingen in het kader van Detentie en Terugkeer lijkt beperkt, cijfers ontbreken. Gezocht naar een mogelijke verklaring wordt benoemd dat bij reclasseringscontact wel zichtbaar is dat schulden een probleem kunnen zijn. Precieze aard en omvang is daarentegen niet altijd duidelijk. Bij schuldhulpverlening laten cliënten zich niet automatisch uit over reclasseringscontact⁴. Standaard navragen naar reclasseringscontact is geen onderdeel van hun werkproces.

Goed om elkaars werk te leren kennen.

Voor zowel de schuldhulpverlening als de reclassering biedt de casuïstiekbespreking de gelegenheid om meer te weten te komen over elkaars werk. Voor medewerkers reclassering levert het ook veel informatie op over specifieke regels en procedures m.b.t. schuldhulpverlening. De reclasseringswerkers spreken ook de wens uit om casuïstiekbesprekingen voort te zetten en met cliënten samen naar een eerste gesprek met schuldhulpverlening te gaan. Er is een concrete afspraak gemaakt voor een vervolgbijeenkomst om de opbrengst van het spreekuur te bespreken dat in november 2018 van start gaat. Schuldhulpverlening weegt het nut af tegen het aantal concrete doorverwijzingen.

Wat zijn nu de vindplaatsen?

Als vindplaatsen voor casuïstiek is bij aanvang van het project uitgegaan van de ZSM werkplaats, het reguliere reclasseringscontact, advies of toezicht en detentie.

ZSM

De vooronderstelling bij aanvang van het project was dat de ZSM werkplaats casuïstiek oplevert. De ZSM werkwijze startte in 2011 en was bedoeld om snel, zorgvuldig, innovatief, samenlevingsgericht en herstelgericht maatwerk te leveren (Simon Thomas, et al., 2016). Te denken valt aan vermogensdelicten zoals winkeldiefstal, fraude, waar mogelijk schulden-problematiek een rol speelt in het delict. De ZSM werkplaats heeft voor dit project niet de verwachte input opgeleverd. Als mogelijke oorzaak wordt benoemd dat:

- bij ZSM 'papier-zaken' aangeleverd worden, met de cliënten die het betreft is in deze fase nog geen contact;
- de focus bij de beoordeling van deze zaken zich richt op de vraag: is er sprake van een strafrechtelijk feit? En tot welk vervolg leidt dat? De afweging is primair juridisch, strafrechtelijk. Als er twijfels zijn dan wordt, afhankelijk van de zaak, nader onderzoek gevraagd aan de reclassering.

⁴ In de managementrapportage 2017 van Mesis geeft 1,2% van de cliënten in schuldhulpverlening aan dat zij reclasseringscontact te hebben. Het betreft hier zelfrapportage onder een selecte steekproef van 3181 cliënten. Het percentage is indicatief, niet representatief. <https://mesis.nu/wp-content/uploads/2018/09/Managementrapportage-Mesis-2017.pdf>

Als er geen twijfels zijn en strafrechtelijk ingrijpen niet langer aan de orde is dan wordt de ‘papieren- zaak’ opgelegd of wordt deze, indien nodig, doorgesluisd naar andere instanties.

Regulier

De casuïstiek die door de reclassering ingebracht wordt komt van zowel toezicht als advies. Reclasseringswerkers tekenen aan dat het van belang is om als adviseurs en toezichthouders met elkaar contact te blijven houden, omdat in de adviesfase nog niet altijd duidelijk is wat de omvang is en hoe problematisch de schulden nu zijn. Toezicht zal hiermee aan de slag moeten om uit te werken hoe problematisch de schulden zijn en hoe toeleiding naar schuldhulpverlening vorm gaat krijgen, zeker als contact met schuldhulpverlening is opgenomen als bijzondere voorwaarde.

Werkstraffen

Dit onderdeel van de reclassering was niet vooraf opgenomen in het projectplan. Wel werd duidelijk in het laatste overleg dat het alleszins aannemelijk is dat bij werkgestraften relatief snel ter sprake kan komen of schulden een probleem zijn.

Detentie

Vanuit detentie is men voornemens nu met casuïstiekbesprekingen te starten.

Spreekuur door schuldhulpverlening op locaties 3RO

Als mogelijke oplossing voor beperkte doorverwijzing is gedurende het project gesproken met de gemeente Amsterdam, een vertegenwoordiger van de MaDi's/schuldhulpverlening en de 3RO-projectleiding van dit project. Vanaf november 2018 zal een vertegenwoordiger schuldhulpverlening vanuit D&T tweewekelijks bij afwisselend Inforsa en RN aanwezig zijn van 13.00 tot 15.00 uur. Cliënten en reclasseringswerkers kunnen er direct naar toe met hun vragen. In hun vervolgspraak wil het *dedicated team* de inzet van het spreekuur evalueren om te bezien of de drempel voor verwijzing naar schuldhulpverlening hiermee verkleind wordt.

Wat leert de casuïstiekbespreking over de vraagstukken die voorgelegd worden, over de wijze waarop de professionals hiermee aan de slag gaan, en zijn er best-practices te onderscheiden?

- 1) Vraagstukken zijn divers op:
 - procedures en regelgeving;
 - onverwachte wendingen of nieuwe informatie;
 - de competenties van cliënten gecombineerd met hun overtuigingen, verstandelijke vermogens en persoonlijkheidsproblematiek;
 - de weerstand van cliënten tegen beperkingen van hun handelingsvrijheid.
- 2) Casuïstiekbespreking maakt het mogelijk om deze diversiteit te delen en gezamenlijk na te denken over interventies of simpelweg specifieke kennis m.b.t. procedures, wet en regelgeving te delen. Deze professionele ruggespraak tussen reclassering en schuldhulpverlening maakt het mogelijk een koers uit te zetten.

- 3) De leidraad voor de casuïstiekbespreking werd geïntroduceerd om zicht te houden op beoogde doelen.
- 4) De casuïstiekbespreking genereerde (nog) geen noemenswaardige toename van verwijzingen.

Collegiale consultatie is zonder meer een good practice als zich zo'n diversiteit aan vraagstukken aandient. Het biedt de gelegenheid om specifieke expertise uit te wisselen. Uitwisselen van expertise is echter geen doel op zichzelf. Het doel is om toegang tot schuldhulpverlening te vergemakkelijken. Het is daarom zinvol om een leidraad te hanteren waarmee gecheckt kan worden of het beoogde doel voor de cliënt nog steeds haalbaar is. De voortdurende onverwachte wendingen en gebeurtenissen onderstrepen het belang om een doel in het vizier te houden en tegelijkertijd tussentijds bij te stellen.

4.3 Bestuurlijk overleg tussen Schuldhulpverlening, de drie Reclasseringsorganisatie en gemeente Amsterdam.

Deelnemers aan dit overleg zijn:

- de projectleiders namens de drie reclasseringsorganisaties;
- de expert schuldhulpverlening namens de MaDi's;
- de vertegenwoordigers van Gemeente Amsterdam t.w.:
 - adviseur Detentie en Terugkeer;
 - beleidsadviseur Schuldhulpverlening van de afdeling Werk, Participatie en Inkomen;
 - aandachtsfunctionaris Schuldhulp Detentie & Terugkeer bij de Frontoffice Detentie en Terugkeer van afdeling Werk, Participatie en Inkomen (WPI). Hij is tevens schuldhulpverlener bij Maatschappelijke Dienstverlening Zuid Oost;
 - programmamanager Werk en Veiligheid van de gemeente Amsterdam.

Data van overleg waren 25 januari, 28 maart en 28 mei.

25 januari

Aanleiding voor het gesprek is dat de gemeente Amsterdam verantwoordelijk is voor de re-integratie van gedetineerden. Hiervoor heeft zij het programma Detentie en Terugkeer (D&T) dat valt onder het Actiecentrum Veiligheid en Zorg. Binnen het programma Detentie en Terugkeer werken verschillende gemeentelijke onderdelen samen (OOV, WPI, OJZ, GGD en Basisinformatie) met de penitentiaire inrichtingen en andere straf- en zorgpartners om de terugkeer van Amsterdamse (ex-) gedetineerden zo goed mogelijk te laten verlopen. Dit is een plan van aanpak op maat met daarin aandacht voor ID-bewijs, dagbesteding, werk en inkomen, huisvesting, zorg, aanpak schulden en motivatie.

Vanuit de gemeente Amsterdam is een aandachtsfunctionaris Schuldhulp Detentie & Terugkeer bij de Frontoffice Detentie en Terugkeer van WPI aangesteld (Rekenkamer Amsterdam, 2018). Deze functionaris houdt spreekuren in de PI Zaanstad en zorgt voor doorgeleiding van cliënten naar de schuldhulpbureaus in de stadsdelen. Het plan is om casuïstiekbesprekingen te initiëren om de

kwaliteit van de hulpverlening te versterken. Besproken wordt dat afstemming nodig is om dubbele belasting met casuïstiekbespreking van dit project te voorkomen.

Behalve vindplaats Detentie wordt ook gesproken over de ZSM werkplaats. Omdat de focus van ZSM ligt op de directe (strafrechtelijke) aanleiding en de passende (strafrechtelijke) interventie is wordt de twijfel uitgesproken of dit een goede vindplaats is.

28 maart en 28 mei

Tijdens deze bijeenkomsten keert het onderwerp aanwezigheid van schuldhulpverlening bij ZSM terug. Op 28 maart wordt aspect van de privacy besproken. Op de ZSM werkplaats werken justitiepartners samen waardoor er juridisch basis is voor het delen van informatie. Daarnaast wordt besproken of een medewerker van de schuldhulpverlening wel aanwezig kan zijn op locaties van de reclasseringsorganisaties. Namens de acht MaDi's wordt aangeboden om één van de medewerkers van Civic-Amsterdam daarvoor vrij te maken. Dit voorstel wordt aangehouden mede om te bezien hoe dit vorm moet krijgen. Twee acties worden geformuleerd:

- Hoe en onder welke voorwaarden kan schuldhulpverlening op locatie van de reclassering werken?
- Hoe en onder welke voorwaarden kan schuldhulpverlening op ZSM aansluiten in het kader van vroegsignalering?

In mei wordt nogmaals benadrukt dat ZSM vooral een screening op strafrechtelijk vervolg is. En dat aansluiting niet haalbaar is. Voor de bijeenkomst van 28 mei presenteert de gemeente haar voorstel om de projectleider Schuldhulp Detentie & Terugkeer ook op locaties van de reclassering aanwezig te laten zijn.

Dit voorstel krijgt een vervolg en in september wordt tijdens de laatste casuïstiekbespreking bekend gemaakt dat in november 2018 de projectleider Schuldhulp Detentie & Terugkeer tweewekelijks twee uur aanwezig zal zijn bij afwisselend Inforsa en de RN.

5. Conclusie

De centrale vraag rondom het project Samenwerking Schuldhulpverlening en Reclassering in Amsterdam was:

1. Welke praktijken ontwikkelen zich in de samenwerking tussen de acht organisaties voor Maatschappelijke dienstverlening die schuldhulpverlening aanbieden en de drie reclasseringsorganisaties in Amsterdam?
2. In hoeverre ondersteunen deze praktijken de toegang tot schuldhulp voor de betrokken cliënten?

De praktijk van dit project laat zien dat:

- de casuïstiek om maatwerk vraagt en dat hierin de specifieke principes van responsiviteit voor zowel schuldhulpverlening als de reclassering terug te vinden zijn;
- de expertise van beide beroepsgroepen verschilt en benut wordt;
- de uitwisseling van expertise nodig is om maatwerk te kunnen leveren;
- er voortdurend afgestemd moet worden tussen cliënt en hulpverlener en hulpverleners onderling om overeenstemming te krijgen en te behouden over doel en richting van de begeleiding en deze, waar nodig, gedurende het traject bij te stellen;
- het opleggen van bijzondere voorwaarden m.b.t. schuldhulpverlening ingezet kan worden om overeenstemming over doel en richting van de begeleiding te ondersteunen.

Verder blijkt dat onderlinge afstemming reeds bij de start belangrijk is. Juist in de eerste fase van contact moet er nog overeenstemming verkregen worden over begeleidingsdoelen. Client en hulpverlener kunnen van mening verschillen over de noodzaak om schuldhulpverlening te starten. Cliënten maken hierin afwegingen waarbij angst voor controleverlies, hun persoonlijke strategisch inzicht, hun beperkingen of nog andere motieven hen ervan weerhouden om inzicht te geven in hun schuldenpositie. Het korte termijn belang om schulden te stabiliseren sluit dan nog niet aan op een doel dat zij op de lange termijn voor zich zien.

Dit vraagt om een gestructureerde inschatting van de capaciteiten en overtuigingen van de cliënt om zicht te krijgen op vragen als:

- welke overtuigingen domineren en is er sprake van onvermogen of onwil van de cliënt om zelf regie te nemen;
- welke denkprocessen stellen de client in staat om zichzelf (in gedrag) te sturen;
- over welke mate van concentratie, impulsbeheersing en flexibiliteit beschikt de cliënt;
- welke persoonlijke overtuigingen kunnen een eerste stap naar verandering inluiden.

Zicht op bovengenoemde vragen zijn van belang voor de keuze van de te nemen acties.

Als de begeleiding start dan moet er rekening gehouden worden met onverwachte wendingen en incidenten die eerder regel dan uitzondering zijn en waarop geanticipeerd moet worden.

Dit vraagt van begeleiders dat zij met elkaar en met de cliënt afspraken moeten maken over rollen en verantwoordelijkheden t.b.v. de continuïteit in het begeleidingstraject. Vanwege het belang van privacy (AVG) zal de uitwisseling van informatie met de cliënt uit onderhandeld moeten worden en zal voor de cliënt bekend moeten zijn wat er wanneer en waarom gedeeld wordt.

De vraag in hoeverre het project geleid heeft tot toegang en geslaagde schuldhulp voor de betrokken cliënten is binnen dit onderzoek niet goed te beantwoorden omdat er geen cliënten in hun traject gevolgd zijn. Wel is duidelijk dat meer kennis over en weer van elkaars expertise de toegang van reclasseringscliënten tot de schuldhulpverlening vereenvoudigt.

Succesvol is dat er een verschuiving zichtbaar werd van 'overleg tussen reclassering en *'schuldhulpverlening tijdens een traject'* naar *'onderling consult voorafgaand aan een traject'*. Zodat voor aanvang kansen en mogelijkheden afgewogen kunnen worden.

Eveneens van groot belang is de afspraak de uitwisseling te versterken met een spreekuur vanuit de schuldhulpverlening op twee locaties van de reclassering.

Als laatste kan geconstateerd worden dat de uitwisseling van expertise tijdens de casuïstiek-bespreking fungeert als *on the job* deskundigheidsontwikkeling die uitgebreid wordt naar de vraag hoe je kan leren schakelen in de samenwerking bij complexe en veranderende hulpvragen.

Aanbevelingen

- Blijf elkaar opzoeken en wissel inhoudelijke expertise uit.
- Gebruik waar mogelijk beschikbare kennis om gestructureerd de situatie van de cliënt te beoordelen en combineer dit waar mogelijk met *self-report* van de cliënt om motivatie en doelen voor de begeleiding met de cliënt te formuleren.
- Blijf zoeken naar mogelijkheden om met de cliënt zijn korte termijn doelen te vertalen in zijn belangen op de lange termijn. Waar mogelijk door aan te sluiten bij zijn drijfveren en waar nodig door met hulp van bijvoorbeeld bijzondere voorwaarden eerste stappen richting schulphulpverlening af te dwingen.

6. Bibliografie

- Actiecentrum Veiligheid en Zorg. (2018, april). *Aanpak schulden en detentie*, programma Detentie en Terugkeer. Amsterdam.
- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The Psychology of Criminal Conduct*. Newark: JH:Lexis-Nexis.
- Bak, R. R. den, Popma, A., Nauta-Jansen, L., P.Nieuwbeerta, & Jansen, M. (2018). *Psychosociale criminogene factoren en neurobiologische kenmerken van mannelijke gedetineerden in Nederland*. Retrieved from https://www.wodc.nl/binaries/2708_Volledige_Tekst_tcm28-332492.pdf
- Bartels, B. (2017, november). Plan van aanpak project: *Verbeterde samenwerking tussen schuldhulpverlening en reclassering in Amsterdam*. Amersfoort.
- Beijersbergen, K. A., Noordhuizen, S., & Weijters, G. (2015). *Vierde meting van de monitor nazorg*. Cahier 2015-11. Den Haag.
- Den Hartogh, V., & Jungmann, N. (2016). *Werkwijzer 3 Voorzieningen*. Hogeschool Utrecht. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Janssen, M. (2018). *Een dubbeltje op z'n kant*. Utrecht: Hogeschool Utrecht.
- Jungmann, N. Kruis, G (2014) *Het verhaal achter de cijfers*. Hogeschool Utrecht/Regioplan Utrecht/Amsterdam
- Jungmann, N., Menger, A., Anderson, M., & Stam, D. (2014). *Gevangen in schuld*. Utrecht: Hogeschool Utrecht
- Jungmann, N, Wesdorp L.P. (2017) *Mobility Mentoring. Hoe inzichten uit de hersenwetenschap leiden tot een betere aanpak van armoede en schulden*. Den Haag: Platform31
- Jungmann, N., Wesdorp, P., & Schruer, E. (2017). *De eindjes aan elkaar knopen: cruciale vragen bij financiële problematiek in de wijk - de update*. Den Haag: Platform 31.
- Madern, T., Bos, J., & Van der Burg, D. (2012). *Schuldhulpverlening in bedrijf: Financiële problemen op de werkvloer*. Utrecht: Nibud.
- Mesis. (2017). *Managementrapportage Mesis 2017*. www.mesis.nu. Retrieved from <https://mesis.nu/managementrapportage-mesis-2017/>
- Mullainathan, S., & Shafir, W. (2013). *Schaarste: hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*. Amsterdam: Maven Publishing.
- Rekenkamer Amsterdam. (2018). *Nazorg aan gedetineerden*.

-
- Simon Thomas, M., Kampen, P., Van Lent, L., Schiffelers, M.-J., Langbroek, P., & Van Erp, J. (2016). *Snel, betekenisvol en zorgvuldig. Een tussenevaluatie van de SM-werkwijze*. Universiteit Utrecht - USBO, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, WODC.
 - Van der Laan, J., Van Doorn, M., Goede, W., & Van Geuns, R. (2017). *Een gedragsgerichte benadering van armoede*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
 - Van Geuns, R., Jungmann, N., & Karssenbergh, W. (2013). *Assessment instrument maakt onderbouwd maatwerk mogelijk*. Sociaal Bestek, 14-16.
 - Weijters, G., Rokven, J. J., & Verweij, S. (2018). *Monitor nazorg (ex-)gedetineerden – meting 5*, 1–103.